

Иван Хофман, историчар
Архив Југославије, Београд

УДК 316.75:37.03-057.874(497.1)“1944/1951”
050.488ПИОНИРИ(497.1)“1944/1951”

Улога часописа „Пионири“ у васпитању и образовању деце у Југославији 1944–1951.

Апстракт: У раду се анализирају прилози у часопису Пионири и одређује његова улога у процесу васпитања и образовања деце у доба тзв. културе агитпропа, приближно између 1944. и 1951. године.

Кључне речи: часопис „Пионири“, револуционарни рат, Први петогодишњи план, књижевност за децу, социјалистички реализам, СССР, САД, Бранко Ћопић, Мира Алечковић.

Свака друштвена заједница настоји да васпитава и образује подмладак у складу са својим темељним вредностима. Када је, у пролеће 1945. године, завршен Други светски рат у Европи, у Југославији је сву политичку власт преузела Комунистичка партија – победник у крвавом ослободилачком, грађанском и револуционарном рату. Све полуге власти нашле су се у рукама КПЈ, али амбициозни задатак изградње социјализма – изградње друштва на темељима учења марксизма-лењинизма, у тада преовлађујућем стаљинистичком виду – није био могућ без мењања свести људи, нарочито млађих генерација. Стога је основни задатак просветних институција био идеолошко обликовање будућих градитеља и бранилаца социјализма, будућих мисионара светске пролетерске револуције. Ради остварења тог циља коришћена су многа наставна и „наставна“ средства: израда наставних планова, програма и уџбеника по совјетском узору; чишћење школа од непожељних наставника и наставних предмета. Најзад, покретани су дечји часописи, који су пригодним, некад шaljивим, некад поучним прилозима о недавно завршеном рату и револуцији, изградњи социјализма у Југославији, о СССР и „народним демократијама“, те прилозима о суровој експлоатацији људи у свету капитализма, упознавали најмлађу генерацију читалаца са основним вредностима за које се залагала Комунистичка партија Југославије.

Рад који је пред читаоцима представља анализу тема које се јављају на страницама „Пионира“, једног типичног идеолошки и политички усмереног

дечјег часописа, и представља покушај да се одреди његова улога у сложеном процесу васпитања и образовања деце у време тзв. културе агитпропа у Југославији.¹

„Пионири“ – основни подаци

Ево вам дајемо прве пионирске новине које ће вам помоћи у раду и учењу, помоћи вам да окупите у пионирску организацију сву децу вашег краја и штампаће за вас много лепих, ведрих и веселих прича, песама, слика, шала и других разних мудролија.²

Часопис „Пионири“ издавао је Централни одбор Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије. Први број изашао је крајем октобра или почетком новембра 1944. у тек ослобођеном Београду. Одговорни уредник и аутор већине прилога у њему (најчешће непотписаних, али препознатљивих по стилу) био је већ тада афирмисани писац за децу Бранко Ћопић. Тачан датум издавања првог броја није познат (датум издавања неког броја је, штавише, први пут забележен тек у броју 7, од 1. фебруара 1945). Такође, не може се тачно реконструисати у којим размацима је излазио часопис током првих месеци. У 1944. изашла су, по свему судећи, четири броја. У петом се налази честитка читаоцима за нову, 1945. годину и прилог о Божићу, па се, на основу тога, може претпоставити да је то био први број у тој години. До краја 1945. излазио је једном у три, односно две недеље. Почевши од јануара 1946. излазио је месечно, с тим што је у јулу и августу (током школског распуста) штампан као двоброј. Такав ритам излажења одржан је до краја времена које се проучава у овом раду. „Пионири“ су излазили до 1964, када су се фузионисали са „Кекецом“, другим популарним листом за најмлађе. Од тада се часопис звао „Пионир-Кекец“. Одговорни уредник од првог броја из 1944. до децембарског из 1948. био је Бранко Ћопић, да би га од јануарског броја из 1949. заменио Арсен Диклић (касније аутор познатих дечјих романа *Не окрећи се сине* и *Салаш у Малом Риту*, те цењени филмски сценариста), који је на тој функцији остао до краја разматраног периода. Редакциони одбор чинили су афирмисани српски, хрватски и словеначки писци за децу: Десанка Максимовић, Гвидо Тартаља, Мато Ловрак, Јосип Павичић, Јосип Рибичич и Карел Широки. У редакцији су још били Александар Вучо,

¹ О тзв. култури агитпропа в. Dimić, Ljubodrag, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Београд 1988; *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, приредили Б. Докњић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, Београд 2009; Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, Београд 2012.

² *Драги наши најмлађи другови*, „Пионири I“, 1, новембар 1944. стр. 1.

предратни надреалиста, а после 1945. председник Комитета за кинематографију Владе ФНРЈ, археолог Бранко Б. Гавела и сликарка Љубица Цуца Сокић, ауторка ликовних прилога у часопису.³

„Пионири“ и револуционарни рат

*Крвав је чекао испит
сваког нашега сина:
Смрт је питање дала,
оцијене – Домовина.⁴*

Други светски рат и револуција представљају доминантну тему „Пионира“ до проглашења Првог петогодишњег плана у пролеће 1947. године. У сваком од бројева објављено је по неколико песама, приповедака, игроказа или репортажа о херојству партизанских бораца – нарочито најмлађих, о злочинима окупатора и тзв. домаћих издајника, те прилози о победама Црвене армије и о антифашистичкој борби Бугара и Албанаца. Најзад, будући да свака идеологија и владајућа елита траже своје корене у прошлости, и КПЈ се позивала на слободарске и револуционарне традиције народа Југославије у минулим епохама. Зато су у „Пионирима“ повремено штампани прилози о буни Матије Гупца, Илиндену или српска епска поезија.

Прилози објављени последњих месеци рата и током прве године мира одишу наглашеним негативним набојем према непријатељу. Нескривено приказују немачке злочине и са задовољством говоре о њиховим поразима. Тако, у рубрици *Извештаји са бојишта*, у одељку *Шта је све уништено за 15 дана*, сазнајемо да је од 1. до 15. децембра 1944. „уништено“ више од 20.000 „Шваба“ и „када би се њихови гробови поређали уздуж, један до другог, добила би се једна непрекидна пруга која би ишла друмом од Београда чак до Младеновца“.⁵

„Четничка издаја“ била је тема и инспирација готово у сваком броју до краја 1946. године и припадници Југословенске војске у отаџбини често су били извржавани руглу, као у прилогу *Београд је ослобођен*.⁶ Текст је непотписан, али по начину хумористичког приказивања можемо бити уверени да је настао из пера Бранка Ћопића. У њему читамо како су се „Дражине брадоње четници“ дале у бекство из Београда заједно са Немцима, док су им из торби испадале „опљачкане кокоши и гибанице“. Бежећи, потражили су уточиште у зоолошком врту, где је један слон, угледавши разбарушеног, застрашујућег

---

³ *Пионири*, 2, III, фебруар 1946, стр. 22.

⁴ Ћопић, Бранко, „Седам испита“, *Пионири* 10, IV, октобар 1947, стр. 14; одломак из поеме *Армија, одбрана твоја*.

⁵ „Извештаји са бојишта“, *Пионири* 3, I, 1944, стр. 6.

⁶ „Београд је ослобођен“, *Пионири* 1, I, новембар 1944, стр. 2.

„брадоњу“, изгубио свест. Песникиња Мира Алечковић написала је слично интонирану песму *Четничка брада у шуми страда*.⁷ „Четник јарац, брадати неки проклети старац“, који је „децу клао и често Хитлеру живе слао“, кренуо је у потеру за рањеним партизанским куриром, али су се шумске животиње удружиле и очерупале га.

Ако претходна два примера приказују четнике као некакве Гаргамеле (да употребимо име главног негативца из популарне серије цртаних филмова *Штрумпфови*, чија га злоћа увек на крају учини смешним), приповетка *Зељкова смрт*, извесног Чика Андре, приказује четнике у сасвим другом светлу – као непатворене зликовце и убице.⁸

Зељко је дечак предшколског узраста који се изгубио у метежу након што су четници напали партизанско село. Он грађански рат посматра наивним дечјим очима. Зна да његов отац носи на капи црвену звезду и, како је у детињем уму отац онај на кога се угледа, чијој се снази диви и коме се безрезервно верује, дечак је закључио да су они што носе звезду „наши“ и да су исправни, али да постоје и неки „њихови“, које он не познаје, али који су негација свега онога што представља његов отац. Лутајући око згаришта своје куће наишао је на тешко рањеног партизана, коме је одлучио да помогне, будући да га је препознао као „нашег“. Али „пред њиме на једном пропланку [...] стајало је њих шесторо: дуге браде и косе, пушке и реденици, а на главама шубаре“. Затражили су воде, али их је дечак одбио речима, као да је много старији: „Ово је за наше, за оне који носе црвене звезде и бију се за народ. А ви куће палите.“ Четници су схватили чије је „мало, а змијче“ и убили су га.

За разлику од четника, усташе се једва помињу. Један од ретких изузетака је приповетка *Божић под јелком*, Бранка П. Сучевића, која приказује како један збег, сакривен у некој шуми на Петровој гори скромно прославља Божић, док удружени Италијани, усташе и четници пале њихове домове у долини.⁹ Изједначавање четничких и усташких злочина било је опште место у службеним тумачењима Другог светског рата у ФНРЈ, односно СФРЈ. Србија је непрекидно била оптерећена хипотеком владавине „великосрпске буржоазије“ у време Краљевине Југославије, на шта јој је придодата још и „четничка издаја“ и то су били садржаји које је требало усадити у свест њених најмлађих грађана.¹⁰

Приповетка *Зељкова смрт* отвара питање приказивања страдања деце у рату. Оно је, ван сваке сумње, најстрашнија димензија ма ког оружаног сукоба и обесмишљава свако јунаштво на бојном пољу. Велики песници као Десанка Максимовић и Бранко Ћопић то су разумели и то им је дало снагу да напишу

⁷ Алечковић, Мира, „Четничка брада у шуми страда“, *Пионири* 5, I, 1945, стр. 6.

⁸ Чика Андре, „Зељкова смрт“, *Пионири* 4, III, април 1946, стр. 18.

⁹ Сучевић, Бранко П., „Божић под јелком“, *Пионири* 5, I, 1945, стр. 3.

¹⁰ О томе више у Петрановић, Бранко, *Историчар и савремена епоха*, Београд 1994.

ретко потресне стихове као што су *Крвава бајка* и *На Петровачој цести*. Други, пак, као Чика Андра, направили су од трагедије патетику. Такав утисак остаје и након читања игроказа Јосипа Павичића *На пропланку*, који приказује последице које је рат оставио на дечју психу.¹¹ По језовитој атмосфери смрти, која прати цео мали драмски комад, подсећа на изванредни антиратни филм Ренеа Клемана (René Clément) *Забрањене игре* (*Jeux interdits*), али ни приближно не достиже његову уметничку снагу.¹²

Јунакиња игроказа, девојчица од 11 година, шетајући се пропланком наилази на два непозната дечака. Имају 4 и 5 година. Пита их одакле су и чији су и они одговарају: „Ми смо Титови!“ Сазнаје да им се отац налази у Босни, где је чувар блага. Дечаци су не много раније били у гостима код њега, али га нису видели. Видели су наслагану гомилу камења и на њој плочу са очевим именом и именима других чувара. А какво је то благо? То је оно највеће и најскупље – слобода!

Крајње непримерено приказивање деце у рату налази се у прилогу непотписаног аутора *Трећи конгрес ту је сада – смотра борбе, смотра рада*, написан поводом одржавања конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије у Загребу.¹³ Писац је желео да подсети читаоце на стварна или легендарна јунаштва пионира у рату и револуцији. Навео је неколико заиста хвале вредних примера, али један, свеједно да ли истинит или измишљен, приказујући херојску жртву поднету у корист заједнице, открива заправо злоупотребу деце за ратне сврхе: негде у Срему учествовао је дечак у *такмичењу у вађењу мина из минских поља* како би њиве могле да се што пре узору. Ископао их је 140, а разнела га је 141. мина. Наводно, последње речи биле су му да их је мало извадио!

На крају, требало би се осврнути на третман окупаторских држава у „Пионирима“. У центру пажње су, подразумева се, Немци и злочини Вермахта и есесоваца. Италијани се спомињу знатно мање, на пример у приповеци *Деда Мосор*, Мире Алечковић, о далматинском револуционару Анти Јонићу, који је бомбашком акцијом усред Сплита убио више италијанских војника и тако осветио смрт својих другова.¹⁴ Но, уследила је „четничка издаја“ и јунак приповетке је херојски погинуо у борби с њима. Бугарских, мађарских и албанских фашиста нема на страницама „Пионира“. Њихове домовине постале су „народне демократије“ и оне су започеле изградњу социјализма као и Југославија. Зато су

¹¹ Pavičić, Josip, „Na proplanku“, *Пионири* 6, III, јун 1946, стр. 16.

¹² О филму Ренеа Клемана *Забрањене игре* в. „Forbidden Games“, http://en.wikipedia.org/wiki/Forbidden_Games (21. 2. 2014.)

¹³ „Трећи конгрес ту је сада – смотра“ борбе, смотра рада“, *Пионири* 5, III, мај 1946, стр. 2.

¹⁴ А.[лечковић], Мира, „Деда Мосор“, *Пионири* 1, III, јануар 1946. стр. 2.

Бугари и Албанци присутни само у причама о њиховој антифашистичкој борби и у прилозима о изградњи социјализма код њих.¹⁵

„Пионири“ и Први петогодишњи план

*У срећно једно јутро године пете
земља увелико биће изграђена.
Стасај, стасај, брже, дете,
да будеш и ти млада, орна смена,
да и ти своју снагу и рамена
ставиш у темељ зграде започете.*¹⁶

Први петогодишњи план био је доминантна тема свих бројева „Пионира“ од пролећа 1947. до краја 1948. године.¹⁷ На страницама часописа били су објављени прилози о циљевима и задацима „Петолетке“, репортаже са омладинских радних акција и других градилишта, прилози о колективизацији пољопривреде („социјалистичком преображају села“), те поезија и проза о различитим видо-вима изградње социјалистичке привреде у Југославији.

У јунском броју из 1947. објављена је *Прича о Петогодишњем плану*, у којој је песникиња Мира Алечковић настојала да објасни циљеве и задатке планске привреде у Југославији.¹⁸ Стручњаци знају тачно коликим богатствима располаже земља и колико ће она да нарасту у року од пет година. Знају такође колико ће нових фабрика, саобраћајница и електричних централа бити саграђено, руде бити ископано, јер су све то израчунали и унели у План. Израчунато је колико ће стручњака различитих профила и степена образовања бити „произведено“ током пет година и, да би се то реализовало, као основни задатак свих ученика одређено је да уче како би се на време оспособили за рад у производњи. Наравно, ништа од Плана не би било да није извршен револуционарни преображај и природна богатства и средства за производњу нису постали својина народне државе. Сличних, прилично сувопарних, чланака било је и у наредним бројевима. На пример: *Канал Дунав–Тиса–Дунав, Аутопут Братство–јединство, Нова Горица, нови град Петолетке* и *У будућем Београду*.¹⁹

¹⁵ Hadžimarčev, Ivan, „Zarobljenik Kalitko“, *Пионири* 9, IV, септембар 1947, стр. 8; Ћопић, Бранко, „Син орлове земље“, *Пионири* 1, III, јануар 1946, стр. 6.

¹⁶ Максимовић, Десанка, „Стасај брже дете“, *Пионири*, 7–8, IV, јул–август 1947, стр. 23.

¹⁷ О „Петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ у годинама 1947–1951“ в. у Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица 1998. Isti, *Istorija Jugoslavije III*, Београд 1988.

¹⁸ А. [лечковић], Мира, „Прича о Петогодишњем плану“, *Пионири* 6, IV, јун 1947, стр. 10.

¹⁹ „Канал Дунав–Тиса–Дунав“, *Пионири* 2, V, фебруар 1948, стр. 4; Витез, Ђорђе, „Аутопут Братство–јединство“, *Пионири* 5, V, мај 1948, стр. 4; Isti, *Nova Gorica*, „novi grad Petoljetke“,

Књижевност за децу о Првом петогодишњем плану далеко је пријатнија за читање од набројаних чланака. Песме и приповетке Бранка Ћопића, Мире Алечковић, Гвида Тартаље, Воје Царића и Арсена Диклића пуне су оптимизма. Некад су патетичне, али најчешће одишу финим хумором. На наредним страницима представимо неке од њих.

У јунском броју из 1947. објављена је песма Бранка Ћопића *Два ударничка писма*.²⁰ У њој деда пише писмо унуку Гвоздену Вуку, ударнику који копа тунел Врандук, што је био највећи изазов пред градитељима Омладинске пруге Шамац–Сарајево, 1947. године. Хвали се да је и он постао ударник у свом селу, да је приликом сетве пребацио норму: „Завршио сам прољетни трк,/ па пушим лулу и гладим брк.“ И не само да се истакао у пољопривредним радовима већ је са бабом похађао аналфabetски течај и културно се уздизао: „Борбу сам богме водио живу,/ на свако слово – офанзиву!“ Наравно, свугде се налазе и они који су спремни да покваре радост изградње нове домовине: „Недавно синко, по мраку, зна се,/ реакција ми украла прасе./ Милиција их похвата свију,/ били су они што жито крију.“ Унук одговара деди са пуно вере: „Ти и сам знадеш стијење је тврдо,/ ал наша воља пробиће брдо./ Овдје се копља ломе у боју/ за младост нашу, за старост твоју.“

У наредном броју Ћопић нам представља једног другачијег деду и другачијег унука. У песми *Деда, унук и петогодишњи план* старовременски сељак одбија да прихвати планску привреду и „социјалистички преображај села“.²¹ Његовим примером пође и унук, који неће да учи иако је то основни задатак сваког ђака за време спровођења Плана: „Тако унук и деда/ изградњу земље коче,/ Рђаво раде и уче,/ с државом свађа поче.“ Без обзира на „свађу“, деда и унук су желели да уживају свугде видљиве плодове социјалистичке изградње, али су их идеолошки и политички изграђени градитељи редовно одбијали: „Земљу рђаво градиш,/ штетан си држави нашој,/ нећеш да учиш, радиш.“ Схвативши, најзад, своју заблуду, деда и унук закључише: „Отсада и нас оба/ радимо сваки дан,/ и улазимо добровољно/ у петогодишњи план.“

Било је и мање духовитих, штавише, прилично стереотипних књижевних прилога, као што је приповетка Мире Алечковић *Деца из наше улице*.²² Група сиромашних дечака и девојчица из једне београдске улице, подстакнута причама студента из комшилука, заменила је класично играње „изградњом Дњепростроја“, велике хидроелектране на Дњепру (то је био један од највећих подухвата совјетске индустријализације током тридесетих год. XX века). Деца

Пионири 10, V, октобар 1948, стр. 5; Исти, „У Будућем Београду“, *Пионири* 5, VII, мај 1950, стр. 5.

²⁰ Ћопић, Бранко, „Два ударничка писма“, *Пионири* 6, IV, јун 1947, стр. 12.

²¹ Исти, Деда, „унук и Петогодишњи план“, *Пионири*, 7–8, IV, јул–август 1947, стр. 16.

²² Alečković, Mira, „Deca iz naše ulice“, *Пионири* 7–8, IV, јул–август 1947, стр. 14.

су желела да спроведу електричну енергију у стан (шупу) једне од другарица и почела су да граде брану од различитих приручних материјала. Против њих била су буржујска деца: девојчице чији је отац био „тешки богаташ“ (иначе бакалин) и један син „дебелог пуковника“, док им се други, упркос очевим батинама, придружио. „Дњепрострој“, наравно, није прорадио, јер деца нису имала основна знања из грађевинске струке, а и удружена буржујска деца су срушила њихову грађевину. Уследио је рат, део „градитеља“ је погинуо борећи се у партизанским јединицама, а остатак се претворио у праве, свесне и одлучне градитеље нове и срећне домовине.

Мира Алечковић, која је, после ненадмашног Бранка Ћопића, била, вероватно, најприсутнији аутор на страницама „Пионира“, оставила нам је још неке прилоге илустративне за нашу тему. Песма *Ко све за тебе ради* описује школарца који избегава обавезу да учи и да помаже родитељима и свима онима којима је помоћ била потребна. Његови другови су му написали писмо у коме стоји ко све за њега ради како би имао срећно детињство и он је, посрамљен, одлучио да прионе извршењу постављених задатака.²³ Вредна је спомена и *Песма о изгубљеном времену*, о детету које редовно касни у извршавању својих обавеза.²⁴ Алечковићева се пита шта би било када би градитељи социјализма каснили. Цео План би пропао.

Прилог критици оних који су недовољно ажурни у спровођењу Плана дали су Бранко Ћопић духовитом песмом *Новогодишње бајке*, и Арсен Диклић приповетком *Ујед муве це-це*.²⁵ Иако у Ћопићевој песми „мудрост вели стара“ да нова година почиње првог јануара, југословенски трудбеници су нову годину прославили још у току јесени, јер већ тада су премашили план за прву годину прославили још у току јесени, јер већ тада су премашили план за прву годину „Петолетке“. *Халдејски мудрац стари*, који је у још давна времена изумео календар, чуди се какви су то људи што су престигли време и: „Можда би стигао и он/ у зимском мразу јаком/ да Нову годину слави/ с понеким лијеним ђаком.“ Диклићев ученик Гаша Ленчић, како му само презиме каже, није волео рад и учење. Сазнао је да у Африци постоји мува це-це, чији ујед успава човека. Набавио је једну такву муву и она га је успавала. Пробудио се након пет година. Видео је потпуно измењен град: уместо удерица – нове зграде, уместо уских и блатњавих сокака – широке улице са дрворедима. Свуда сија електрично осветљење. Схватио је да је преспавао цео Први петогодишњи план, да су његови другови Влада Марљивић и Ратко Брзић већ истакнути квалификовани радници и да он, пошто није завршио школу, ником више није потребан, јер модерна

²³ Алечковић, Мира, „Ко све за тебе ради“, *Пионири* 11, IV, новембар 1947, стр. 6.

²⁴ Иста, „Песма о изгубљеном времену“, *Пионири* 1, V, јануар 1948, стр. 4.

²⁵ Ћопић, Бранко, „Новогодишње бајке“, *Пионири* 1, V, јануар 1948, стр. 6; Diklić, Arsen, „Ujed muve se-se“, *Пионири* 11, IV, новембар 1947, стр. 18.

социјалистичка домовина не примењује више мануелни рад, већ софистицирану механизацију.

На страницама „Пионира“ има више књижевних прилога о колективизацији пољопривреде. Песма Арсена Диклића *Пролеће у радној задрузи* приказује како раздрагани чланови једне банатске сељачке радне задруге полазе на орање,²⁶ док песма Воје Царића *Нов задругар* приказује колебања сиромашног земљорадника који на крају схвата како је за њега једини спас да своје убого газдинство удружи у сељачку радну задругу.²⁷

Петогодишњи план приказан је и различитим ликовним прилозима. На пример, насловну страну мајског броја из 1947. краси цртеж радника који грли пионире, док се у позадини виде контуре фабрике; на унутрашњим корицама фебруарског броја из 1948. приказане су фотографије фабрике машина и алата „Иво Лола Рибар“ из Железника.

Совјетски Савез у часопису „Пионири“

*Сија звезда гдје је која сјала,
Стаљинова и нас обасјала.
Ој Стаљине дођи до Балакана
на да видиш наших партизана.*²⁸

Различити прилози о СССР, као првој земљи револуције, социјализма и извора инспирације за градитеље социјализма у Југославији, заузимају знатан простор у „Пионирима“. Део текстова говори о напретку совјетске науке и технологије. На пример, у прилогу *Домовина трактора*, извесног В. П., читаоци могу да сазнају да су први трактори на свету конструисани управо у СССР и да се у њему граде најбољи модели.²⁹ Аутор тврди да је први прототип трактора, на парни погон са гусеницама, направио један руски проналазач још у другој половини XIX века, али и да је наишао на потпуну равнодушност царске владе. Тек је Октобарска револуција дала све предуслове да се покрене фабричка производња трактора, јер Лењин је рекао да без производње механизације није могућа успешна колективизација пољопривреде и Совјети су далеко превазишли производњу у САД и Великој Британији, и то не само у квантитету већ и у квалитету, јер доказано је да су њихови модели по свему бољи од америчких.

---

²⁶ Диклић, Арсен, „Пролеће у радној задрузи“, *Пионири* 3, V, март 1948, стр. 6.

²⁷ Царић, Воја, „Нов задругар“, *Пионири* 4, V, април 1948, стр. 14.

²⁸ „Кличе вила с балканских планина“, *Пионири* 9, III, септембар 1946, стр. 13.

²⁹ В. П., „Домовина трактора“, *Пионири* 2, V, фебруар 1948, стр. 10.

Део прилога у „Пионирима“ посвећен је достигнућима совјетске културе и уметности. На пример, чланци Лава Захарова³⁰ о Стаљиновој награди и Позоришту Лењинског комсомола. Стаљинова награда била је најважније совјетско годишње признање за „нарочито значајна дела и остварења у области науке, проналазака, корених усавршавања начина производње и рада, а исто тако – за уметност и књижевност“.³¹ Аутор је младим читаоцима представио неке књижевнике лауреате, као што су: Алексеј Толстој, Михаил Шолохов, Леонид Леонов, Александар Фадејев и Валентин Катајев.

У чланку *Позориште Лењинског комсомола*, Захаров је, поводом гостовања тог омладинског аматерског театра у Југославији у јесен 1946. године, представио пионирима совјетску драмску уметност.³² Тврдио је да је СССР земља најнапредније и најквалитетније позоришне уметности на свету и да су Руси „рођени уметници са изванредним даром и смислом за позорницу, за песму, за музику“. Совјетски позоришни уметници не раде за профит, већ како би образовали и васпитали „многомилионске совјетске народне масе“. Они су и родољуби који дубоко воле своју земљу и, самим тим, све словенске народе. Зато су чланови Позоришта Лењинског комсомола са великим ентузијазмом гостовали у ФНРЈ и приказали неколико запажених представа.

На страницама „Пионира“ налази се више књижевних прилога југословенских аутора који глорификују СССР, Црвену армију, Лењина и Стаљина. У септембарском броју из 1946. објављене су народне песме *Кличе вила с балканских планина* и *Ој Стаљине*, посвећене неприкосновеном вођи прве земље социјализма и међународног пролетаријата.³³ У њима се може прочитати стих: „Ој Стаљине оштри сабљу праву,/па одсијеци Хитлерову главу.“

Поменути стих, дефинитивно, нема неку уметничку вредност, али исто се може рећи и за поједине приповетке и песме професионалних књижевника, чији радови представљају крајње баналне панегирике Совјетском Савезу. Мира Алечковић је написала *Сећање на велике дане*: „О Црвеној Армији се мислило и у њу се веровало и у најтежим данима. Када је све изгледало изгубљено, бодрио је друг друга, мајка сина: – Тамо се Руси боре! – Нико их не може победити!“ Син борац је, одлазећи у борбу тешио мајку да га не жали ако погине, јер доћи ће браћа Руси и осветиће га и да, када црвеноармејци дођу, истрчи пред њих и загрли их уместо рођеног сина.³⁴

³⁰ Руски емигрант Лав Захаров (1903–1975) био је преводилац, новинар, књижевни критичар и историчар. Био је велики стручњак како за руску емигрантску тако и за совјетску књижевност.

³¹ Захаров, Лав, „Стаљинове награде“, *Пионери* 9, III, септембар 1946, стр. 14.

³² Захаров, Лав „Позориште Лењинског комсомола“, *Пионери* 10, III, октобар 1946, стр. 18.

³³ *Пионери* 9, III, септембар 1946, стр. 13.

³⁴ Алечковић, Мира, „Сећање на велике дане“, *Пионери* 10, III, октобар 1946, стр. 2.

Резолуција Информбироа 1948. и раскид Југославије са Лагером осећају се на страницама „Пионира“ само индиректно, између редова. Панегиричких текстова, који ни пре Резолуције нису били бројни, више нема, али се и даље штампају научно-популарни прилози совјетских научника, руске бајке и приповетке познатих руских писаца.³⁵

Свет капитализма у часопису „Пионири“

*Пред луку Њујоршку стижеш
и видиш острвце мало,
а над њим,
изнад воде,
диже се „Кип слободе“.
Ћути бронзани колос,
испред њујоршких врата;
данас је ријеч слобода
Америци непозната.³⁶*

У роману *Мајстор и Маргарита* Михаила Булгакова приказан је дијалог између Воланда – Сатане и Христовог верног следбеника Левија Матеја. Левиј, који као праведник, заслужено борави у рају, обраћа се Воланду с мржњом, као извору свеколиког зла, на шта му прозвани цинично одговара да је његово постојање управо неопходно, јер без зла људи не би умели да препознају добро.³⁷ Уредништво „Пионира“ је, водећи рачуна о детињем поједностављеном, манихејском погледу на свет, објавило више прилога у којима је свет капитализма и, нарочито, Сједињених Америчких Држава, приказан у најцрњим бојама, док на супрот њему стоји свет градитеља социјализма – СССР и Југославија (и у неколико случаја Бугарска и Албанија). Несумњиво, и сами писци посматрали су Запад манихејски, оптерећени тоталитарном идеологијом марксизма-лењинизма.

У октобарском броју из 1948. објављен је прилог *Они немају детињства*, преузет из једног совјетског дечјег часописа. Ауторка је навела примере

³⁵ Иљин, Михаил, Сегал, Елена, „Бордано Бруно“, *Пионири* 1, V, јануар 1948, стр. 8; „О будали Ивану“, *Пионири* 2, III, фебруар 1946, стр. 6; Пушкин, Александар Сергејевич, „Бајка о рибару и рибици“, *Пионири* 6, IV, јун 1947, стр. 5; Tolstoj, Lav Nikolajevič, „Прича једног ловца“, *Пионири* 2, VII, фебруар 1950, стр. 3; Чехов, Антон Павлович, „Вањка“, *Пионири* 4, IV, април 1947, стр. 6; Горки, Максим, „Штрајкашка деца“, *Пионири* 1, VI, јануар 1949, стр. 17; Катајев, Валентин, „Цветић седмолестић“, *Пионири* 2, VI, фебруар 1949, стр. 12.

³⁶ Ђопић, Бранко, „Теслин споменик“, *Пионири* 5, V, мај 1948, стр. 12.

³⁷ Bulgakov, Mihail, *Majstor i Margarita*, Subotica–Beograd, 1968, 320.

бруталног дечјег робовског рада у земљама Средњег и Далеког истока, рада деце од 8 до 10 година старости на плантажама и у фабрикама САД без икакве надокнаде, под изговором да су малолетници. Оптужила је цркву и америчку владу да подстичу бруталну експлоатацију деце. Насупрот земљама које оличавају непатворено зло стоје земље које граде социјализам, на челу са СССР: „Данас радници целог света виде да постоји једини пут који може да спасе од мука, пропасти и изрођавања стотине милиона њихове деце. То је славни пут сурове борбе за слободу и демократију, којим иду, на челу са великим Совјетским Савезом, слободољубиви народи земаљске кугле. [...] Светао, прави пут совјетске деце, окружене бригом целог совјетског народа, совјетске државе и Комунистичке партије, показује данас шта може за своју децу да учини сваки народ који постане прави господар своје земље и своје судбине.“³⁸

Кинематографија је била област у којој су партијски пропагандисти радо вршили поређења социјалистичког друштвеног уређења са капиталистичким. У прилогу *Јунаци наших филмова* холивудска филмска продукција стављена је насупрот младој југословенској кинематографији.³⁹ „Не знам да ли сте икада видели Тома Микса. [...] Јахао је на коњу као ђаво, бацао ласо, скакао са стене на стену и побеђивао сам највеће мноштво непријатеља.“ Америчка деца и омладина некритички гледају те филмове и њихове јунаке доживљавају као своје идоле. Све је то, заправо, лаж, јер Том Микс скаче по кулисама у холивудским студијима, високим једва један метар, а Тарзан се „бори“ са посебно дресираним зверима из циркуса. Насупрот Холивуду, у Југославији се ствара филмска индустрија која стоји на здравим темељима. Снимају се филмске новости, документарни филмови, а покренута је и производња играних филмова. Југословенска кинематографија приказује истинске јунаке, борце за бољу и срећнију будућност. „Тако истакнути, тако смели и храбри, тако велики јунаци као у нашим филмовима“ појављују се врло ретко у биоскопима широм света. Изузетак су СССР и Југославија. Ауторка пита пионире да ли су видели филм *Јулијска крајина*, у коме се голоруки народ бори против фашизма, или *У име народа*, о мајкама чије су синове убили четници. Да ли су видели *Трагом четврте и пете офанзиве*, у коме се говори о Сави Ковачевићу? „Југословенски филмови не траже своје јунаке у западним прашумама или на стенама Тексаса у борби против ненаоружаних Индијанаца. [Они] изабирају своје јунаке из обичног, свакодневног живота.“ И сами пионири, сада биоскопска публика, могу да постану јунаци филмова, када пођу путем бројних ликова из филма *Омладинска пруга*.

Намера ауторке прилога била је да примером кинематографије укаже деци на идеолошки и политички пожељне културне вредности. С друге стране,

³⁸ Мајорова, И., „Они немају детињства“, *Пионири* 10, V, октобар 1948. стр. 2–4.

³⁹ Реинерова, Ј., „Јунаци наших филмова“, *Пионири* 4, IV, април 1947. стр. 17.

поједини прилози намерно истичу негативне примере. Такав један је духовита песма Бранка Ћопића *Илија, јунак амерички*, која исмева део претежно урбане дечје и омладинске популације који није скривао одушевљење америчком популарном културом.⁴⁰ Илија није новатор у производњи, није ударник – „ковач нашега Плана“, већ школарец потпуно опседнут америчким вестернима („чудна га болест мори:/ тифус-американац“). Он гута литературу о јунацима Дивлџер запада, замишља да прогони Индијанце и Афроамериканце и тако све док једном приликом није „наскочио“ рудара – ударника (који „побједе кује плански“), који му се, будући нагарављеног лица, учинио као црнац. Рудар се одбранио од „напада“ и одлучио да преваспита дечака „болесног од туђих књига, лажи“. Послао га је у школу, у одред пионира. На крају је „излечени“ Илија кренуо „трагом хероја Саве“ (Ковачевића) и тиме пронашао свој, једини исправан, пут.

Поједини прилози приказују сусрет градитеља социјализма са светом сурове капиталистичке експлоатације. Песма *Градители небодера* Гвида Тартаље приказује САД као земљу изузетног технолошког напретка, али отуђених и себичних људи, немилосрдних капиталистичких господара, који израбљују радничку класу.⁴¹ Пера, зидарски шегрт, прелетео је „преко воде“ у америчко „царство небодера“ да проучи како се тамо граде чувене вишеспратнице. Ушао је у једну од њих у нади да ће ту срести градитеље. Учтиво се обраћао домаћинима, галерији крајње антипатичних ликова, а они су му уз речи „Ко смета? Ко скита?“ затварали врата. Најзад, Пера проналази праве градитеље – многољудну радничку породицу која живи у некој шупи у предграђу.

У следећем броју „Пионира“ објављен је наставак Тартаљине песме насловљен *Прича о забрањеном улазу*.⁴² Овог пута шегрт Пера упознаје прерано остарелог црнца који је отпуштен са неке плантаже. Њих двојица лутају улицама веллеграда, док их попреко гледају „гојазни полицајци“ и посматрају различита антипатична буржујска лица. Они, чим виде црнца, праве гадљиве гримасе и притишћу своје ташне и новчанике на груди. Уморни, пожелели су нешто да поједу. Добрих ресторана било је свуда унаоколо, али на свим вратима писало је – „за црнце забрањено“ („свуд улазе само бели,/ све мистери и све леди“). Шегрт Пера се, као син слободарске земље која гради социјализам, солидарисао са црнцем и поделио с њим црни хлеб у неком парку. Ту је сазнао још многе појединости о томе како белци муче и експлоатишу црну популацију и коначно му је било јасно „шта то значи кад се каже Америка“.

Поједини књижевни прилози приказују како политички свесни југословенски подмладак брани темељне вредности социјализма пред вршњацима из капиталистичких земаља. Дobar пример је духовита Ћопићева приповетка

⁴⁰ Ћопић, Бранко, „Илија, јунак амерички“, *Пионири* 4, V, април 1948, стр. 6.

⁴¹ Tartalja, Gvido, „Graditelji nebodera“, *Пионири* 11, V, новембар 1948, стр. 4.

⁴² Tartalja, Gvido, „Priča o zabranjenom ulazu“, *Пионири* 12, V, децембар 1948, стр. 10.

Најбогатији дечак.⁴³ Писац је увео читаоце у једно предивно дечје игралиште у некој западноевропског престоници. Оно је резервисано за буржујску децу, али је у њега једног дана ступио дечак Васа Бајић. Слушао је разматања малих богаташа (Андре Лизобонбон, Обланда Чоколандини, Доли Пекмезоли и, убедљиво најгори, покварени мали Американац Џек Конзервејшн), о томе ко ће где да летује. На сва та разматања Васа је одговорио да су непоправљиви хвалисавци и права сиротиња. Почео је да набраја различита одмаралишта широм Југославије у којима је већ боравио или ће боравити. На питање чија су то летовалишта, поносно је одговорио да припадају његовој мајци, а она се зове Југославија. Одбрусио је Џеку Конзервејшну да у Југославији, додуше, нема црнаца, али да би им у њој било много боље него у Америци, где их прогоне. А на питање поједине деце како су Југословени успели да изграде тако срећну домовину, поносно им је одговорио: „Ваљало је јуришати на бајонете, отимати оружје, нападати на бункере, издржати под топовском ватром и много, много гинути.“

Два прилога у бројевима из 1949. године нарочито су негативно интонирана према свему ономе што представља свет капитализма, што је вероватно произашло из потребе да се, у жељу сукоба са Информбироом, нагласи марксистичко-лењинистичка правоверност Комунистичке партије Југославије. Чланак *Широм света*, приказује обесправљеност деце у различитим земљама.⁴⁴ Тако сазнајемо да је Чанг Кај Шек „послушно оруђе америчких империјалиста“, крив за смрт хиљада малишана у Шангају од последица глади, болести и смрзавања; да у Јапану сиромашни родитељи продају децу капиталистима; да се у Великој Британији подразумева употреба батина као образовно-васпитног средства и, најзад, да је црначка популација у САД лишена права на здравствену заштиту и образовање. Насупрот тим примерима, који извесно нису потпуно неистинити, стоји приказ искључиво хуманог односа „Слободне Кине“ и СССР према деци; како кинески комунисти спроводе у дело парољу „ниједно село без школе“, а у СССР обнављају ратом разрушене школске зграде и зидају нове, те да више од 90% свршених совјетских основаца наставља своје школовање.

Други прилог је ауторски текст *С оне стране океана*, Пола Робсона (Paul Robeson), преузет из совјетске „Пионирске правде“.⁴⁵ Тај познати борац за грађанска права америчких Црнаца и других обесправљених мањина, описао је

⁴³ Ћопић, Branko, „Najbogatiји dečak“, *Пионири* 6–7, V, јуни–јули 1948, стр. 8.

⁴⁴ V. P. „Širom sveta“, *Пионири* 2, VI, фебруар 1949, стр. 23.

⁴⁵ Robson, Pol, „S one strane oceana“, *Пионири* 7–8, VI, август–септембар 1949, стр. 6. О Полу Робсону, сину некадашњег роба са америчког југа, једном од првих афроамеричких студената на неком од универзитета у САД, касније успешном интерпретатору госпела и спиритуелса, глумцу и политичком активисти, в. на веб-страници „Paul Robeson“, http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Robeson (21. 2. 2014.).

своје одрастање у атмосфери беде и насиља које су спроводили бели амерички расисти над „обојенима“, закључивши да „ни у једном крају света човек не дише тако слободно као у земљи Совјета. Само ту осећаш величину две обичне речи – људско достојанство“.

Током читаве 1949. године КПЈ је лутала, тражећи прави одговор на изазов Информбироа. Настојала је да: насилном колективизацијом пољопривреде, устоличењем социјалистичког реализма као јединог допуштеног вида уметничког изражавања и разноликим другим облицима репресије докаже да следи исправан стаљинистички пут. Али крајем године долази до заокрета целокупне партијске политике, што се види из анализе реферата Милована Ђиласа на Трећем пленуму ЦК КПЈ, последњих дана децембра 1949. године.⁴⁶ Југославија је кренула у потрагу за новим, другачијим путевима изградње социјализма, делимичном либерализацијом друштва и увођењем радничког самоуправљања. На међународном плану отворила се према до јуче омрзнутом Западу и, упркос непремостивим идеолошким разликама, привремено је постала савезник Сједињених Америчких Држава.⁴⁷

Промена спољнополитичког курса Југославије осећа се на страницама „Пионира“. У мартовском и априлском броју из 1950. објављена је приповетка *Тамај, господар слонова*, из *Књиге о џунгли* Радјарда Киплинга, познатог заговорника британског империјализма.⁴⁸ Новину представљају и кратки стрипови из продукције Волта Дизнија. Паја Патак се, додуше, појавио у једном од бројева из 1945, али је то био усамљен случај.⁴⁹ Почевши од октобарског броја из 1950, па све до краја времена које разматрамо, Дизнијеви јунаци красе задње странице „Пионира“.⁵⁰

Најзад, у фебруарском броју из 1951. објављен је одломак из романа *Гризли*, америчког писца авантуристичких романа Џемса Оливера Кервуда.⁵¹ Свет капитализма и САД нису више приказивани као оличење апсолутног зла насупрот коме стоји свет апсолутног добра који гради социјализам. Наравно, као што се, читајући странице „Пионира“, не види да је било икаквог сукоба и раскида поводом Резолуције Информбироа, тако се и вансоцијалистички свет

⁴⁶ Видети у: *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*, priredili Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić, Beograd 1985, стр. 178–193.

⁴⁷ Bekić, Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988; Bogetić, Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000.

⁴⁸ Kipling, Radjard, „*Tumaj, gospodar slonova*“, *Пионири* 3, VII, март 1950, стр. 6; *Пионири* 4, год. VII, април 1950, стр. 4.

⁴⁹ *Пионири* 18, 1. јул 1945. године.

⁵⁰ „Паја Патак и Микијеви нећаци“, *Пионири* 8, VII, октобар 1950.

⁵¹ Кервуд, Џемс Оливер, „Први сусрет са човеком“, *Пионири* 2, VIII, фебруар 1951. стр.

приказује филтрирано, идеолошки неутралним причама о животињама, егзотичним крајевима и одломцима из класика.⁵²

„Пионири“ и либерализација југословенског друштва после 1949. године

*Да л' је чудо ил' забуна?
Мала крчма воде пуна!
И никако да срачуна
куд одоше мили гости,
а већ каву бог да прости.*⁵³

Напуштање крутог стаљинистичког модела и почетак изградње социјализма на темељу сопственог, југословенског, револуционарног искуства осећало се у „Пионирима“ не само појавом Паје Патка на његовим страницама или англоамеричке авантуристичке прозе. У бројевима из 1950. и 1951. стоје, уз прилоге о рату, револуцији и „Петољетки“, и сасвим другачији текстови.⁵⁴ У мајском броју из 1950. објављен је прилог *Наше средњовековно сликарство*, непознатог аутора.⁵⁵ Текст настоји да приближи најмлађим читаоцима српску средњовековну уметност и сигурно је подстакнут амбициозном изложбом средњовековне уметности народа Југославије, која је отворена у Паризу 1949. године.⁵⁶ Наслов чланка исписан је у духу средњовековних српских ћирилских рукописа, а приложене су и две репродукције фресака. У истом броју објављена је песма *Черга*, која велича ромско луталаштво и слободан начин живота који сасвим одудара од крутог социјалистичког модела.⁵⁷

Ликовни прилози прате промене садржаја *Пионира*. Насловну страну новембарског броја из 1950. краси цртеж младића у ренесансној одећи који свира лауту и гледа у правцу балкона на коме га слуша његова драга. Илустрација недвосмислено асоцира читаоце на Дубровник: на новопокренути међународни фестивал *Дубровачке љетне игре* и на *Дунда Мароја* Марина Држића, који је током педесетих година XX века био, уз народно уметничко стваралаштво,

⁵² Петровић Михаило Алас, „Међу Ескимима“, *Пионири* 1, VIII, јануар 1951. стр. 4; Сервантес, Мигел де, „Ринконете и Кортидиљо“, *Пионири* 1, VIII, јануар 1951. стр. 6.

⁵³ Цветковић, Брана, „Врло ретка приповетка“, *Пионири* 1, VIII, јануар 1951. стр. 11.

⁵⁴ Алечковић, Мира, „Фрушкогорска балада“, *Пионири* 7, VII, септембар 1950, стр. 4; Ћопић, Бранко, „Ложач електричне централе“, *Пионири* 1, VIII, јануар 1951. стр. 1.

⁵⁵ „Наше средњовековно сликарство“, *Пионири* 5, VII, мај 1950, стр. 12.

⁵⁶ О изложби в. оригинална документа у Архиву Југославије, у фонду *Савет за науку и културу Владе ФНРЈ* (АЈ, 317-88-125), или, у скраћеној форми, у *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената 2...* стр. 475–490.

⁵⁷ „Черга“, *Пионири* 5, VII, мај 1950, стр. 17.

главни уметнички „извозни производ“ и једно од средстава југословенске спољне политике.⁵⁸

Улога „Пионира“ у васпитању и образовању деце у Југославији 1944–1951.

*Дакле, књижевност је идеологија која помаже човеку да упозна живот и да у њему делује.*⁵⁹

Каква је улога „Пионира“ у васпитању и образовању деце у социјалистичкој Југославији током тзв. агитпроп културе? Да бисмо одговорили на то питање, осврнућемо се најпре на књижевност за децу као посебан жанр и потом на књижевност као средство револуционарног преображаја друштва.

Књижевност за децу је специфична грана уметности речи. Намењена је младим нараштајима, дакле онима чија се личност још формира. Писана је једноставним, разумљивим језиком, некад у реалистичком облику, некад као алегорија; хумор је у њој чест. Заједничко својство целокупне књижевности за децу је њен дидактички приступ: њена основна сврха је да најмлађима пренесе одређене вредности, некад универзалне, некад специфичне за одређену друштвену заједницу. Народни митови, легенде и бајке – *Баи-Челик*, на пример – обрађују универзалну борбу добра против зла, величају храброст и љубав. Модерни романи, као *Дечаџи Павлове улице* Ференца Молнара или *Влак у снијегу* Мата Ловрака обрађују такође универзалне вредности, као што је искрено и пожртвовано пријатељство.

Књижевност за децу у социјалистичкој Југославији имала је (као и у СССР) посебне теме – револуционарни рат и изградњу социјализма – произашле из карактера њеног друштвеног уређења и искључиве власти КПЈ, односно СКЈ. То не значи да је таква књижевност била искључиво политички прагматична и самим тим лоша – плитка и банална. Какво је дело Бранка Ћопића, на пример? Његов књижевни првенац, збирка топлих и духовитих приповедака *У царству лептирова и медведа*, објављен у предвечерје Другог светског рата, нема никакву идеолошко-политичку конотацију. Но ратне страхоте, геноцид и све дилеме и преломи који су пратили револуцију створили су од њега врхунског писца како за децу тако и за одрасле. Ћопићев језик остао је доследно једноставан, народски, метод приказивања строго реалистички, али ванредно сугестиван. Роман за децу

---

⁵⁸ Перишић, Мирослав, „Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике“, у: *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, Београд, 2007, стр. 246.

⁵⁹ Тимофејев, Леонид Иванович, *Теорија књижевности. Основи науке о књижевности*, Београд, 1950, стр. 12. (у даљем тексту: Тимофејев, Л. И., *Теорија књижевности...*)

Орлови рано лете и збирка приповедака *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, да споменемо његова најпознатија дела о рату намењена младима, представљају врхунске домете те гране књижевности. У њима се на изузетан начин преплићу хумор и сви ужаси рата. Такође, има ли песме која снажније приказује страдање деце у рату од *На Петровачкој цести*? Или стихова који сугестивније приказују помешана осећања мајке која је изгубила сина јединца и која истовремено и тугује и диви се његовој жртви, као у *Херојевој мајци*? Идеолошка опредељеност Бранка Ћопића је неоспорна, идеолошка усмереност његовог опуса такође, али то ни на који начин не умањује универзални значај његовог дела. Исто се може рећи и за Арсена Диклића, чији романи *Не окрећи се сине* и *Салаш у Малом Руму* такође спадају у сам врх југословенске књижевности за децу.

А књижевност као средство револуционарног преображаја друштва? Познат је Лењинов захтев из 1905. да књижевност чланова руске социјалдемократске партије и она која је написана у име пролетаријата мора да буде у функцији револуционарног преображаја.⁶⁰ Руска авангарда је у првој деценији након Октобра искрено стварала у име револуционарног преображаја своје земље. Најзад се, паралелно са превирањима у бољшевичком партијском врху након Лењинове смрти, размахом процес бирократизације целокупног уметничког стваралаштва у СССР и, у епохи стаљинизма, књижевност и уметност су проглашени за вид идеологије и средство политичке борбе за остварење револуционарног преображаја друштва. Идеолошки обојена уметност, која се темељила на „науци“ марксизма-лењинизма, која је током тридесетих година XX века постала једини дозвољени вид уметничког изражавања у СССР, а после завршетка Другог светског рата и у „народним демократијама“, позната је као социјалистички реализам.⁶¹

Покушаћемо да представимо социјалистички реализам анализом типичног дела овог уметничког правца – у роману *Како се калио челик* Николаја Островског (1934). Главни јунак Павка Корчагин, одлучна и храбра личност, која се свим својим бићем посветила идеји револуционарног преображаја Русије, устао је против неправде још као ученик, када се супротставио, а коме би другом него наставнику веронауке – дебелом и поквареном попу! Потом, читајући роман, пратимо његов развојни пут од ваљаног, али идеолошко-политички потпуно неписменог младића до једног, као калуђер исправног, индустријског радника и комунисте. Роман је сазидан на темељима неколико стереотипа, који се провлаче кроз бројна дела социјалистичког реализма, не би ли се трајно усадили у свест грађана који граде социјализам. Кључни стереотип гласи: једино је пролетаријат

⁶⁰ Lenjin, Vladimir Iljič, „Partijska organizacija i partijska literatura“, у: *O kulturi i umetnosti*, Beograd, 1957, стр. 8–11.

⁶¹ О социјалистичком реализму в. Mitrović, Andrej, *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914–1945)*, Beograd 1983; Милорадовић, Горан, *Ленота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, Београд 2012.

потпуно спреман да изврши револуцију и изгради социјализам. Из њега произлази други стереотип: грађани су неискрени, мекушни и посустају чим наиђу на неку препреку. Они су представљени у лику прве Корчагинове девојке. Она је потекла из боље куће и била је образована. Управо је она упутила политичког аналфabetу Корчагина у марксистичку литературу, али у неким битним моментима није била способна да се уздигне изнад својих слабости проистеклих из порекла: волела је лагодан живот, на састанке комсомола ишла је елегантно обучена и намирисана, срамотећи Корчагина. Касније се удала за добростојећег инжењера, који у индустријализацији СССР види прилику за лично богаћење. Бољшевици грађанског порекла, који се јављају у роману у великом броју, показали су своје право лице када су се у судбоносним тренуцима за опстанак пролетерске државе листом определили за „издајника револуције“ Лава Троцког.

Трећи стереотип на коме Островски гради свој роман: сељаци су кочница револуције. Они су оптерећени ситносопственичким менталитетом, њима је важније мало парче земље од револуционарног преображаја. Тај стереотип персонификује Корчагинов старији брат, пролетер који се оженио сељанком, која га је оптеретила пољопривредним пословима и сваке године му рађала по једно дете, што га је све одвојило од Партије и револуције. Насупрот бившој девојци и брату, стоји Павка Корчагин, персонификација револуције. На крају романа он, будући потпуно непокретан и слеп, постаје, заправо, бестелесан. Он се претвара у један апсолутни дух, апсолутну идеју револуције и социјализма. Тако смо, у службено атеистичкој земљи као што је био СССР, у којој су се у време писања романа прогониле верске заједнице, добили теолошко штиво, такорећи житије свеца нове религије, засноване на вулгарно материјалистичком погледу на свет, на марксизму-лењинизму.

Сам социјалистички реализам био је схваћен као синтеза реализма и романтизма. Први је регистровао појаве у стварности (пре свега различите облике класне експлоатације), али није одговарао на питање како им се супротставити; други је био својеврстан бег из ружне стварности у свет снова и маште, али су тек заједно они давали оно што је дефинисано као „дубока реалистичка анализа и романтична перспектива“.⁶² Социјалистички реализам није претендовао да прикаже стварност. Појединачни елементи уметничког дела јесу узети из стварног живота: у роману *Мати* Максима Горког читамо снажан и крајње реалистичан опис радничког насеља и његових становника, радника упропашћених тегобним животом и алкохолем; многи ликови *Узоране ледине* Михаила Шолохова такође су реалистички приказани. Али општи контекст је неистинит.⁶³ Реални

⁶² Тимофејев, Л. И., *Теорија књижевности...*, стр. 9.

⁶³ Слична дихотомија карактеристична је за сликарство грађанског реализма с краја XIX, почетка XX века (Ћељевновић, Алекса, *Улепшани свет: Сликаство буржоаског реализма од 1860. до 1914*, Београд 1974).

појединачни елементи су у функцији приказивања измишљене стварности, али оне која ће, веровали су марксистички теоретичари, једног дана постати истинита. Свет социјализма ће, према законитостима учења марксизма-лењинизма, постати такав каквим га описују уметници социјалистичког реализма. У томе је смисао реченице „дубока реалистичка анализа и романтична перспектива“.

На страницама „Пионира“, у време које је предмет овог рада, преовлађује књижевност социјалистичког реализма. Теме које доминирају су рат и револуција, спровођење Првог петогодишњег плана, СССР као узор и САД и Запад као свет свеколиког зла. Стварност је у часопису приказана манихејски: с једне стране је свет добра, који гради социјализам, а са друге су сви остали: на једном полу су партизани и народ, док њима насупрот стоје „Дражине брадоње четници“; с једне стране су „градитељи Плана“, а са друге паразити, лењивци, они који су заражени „тифусом-американцем“; СССР као земља правде и једнакости, земља која предњачи у развоју уметности, просвете, науке и високе технологије стоји стамено насупрот САД, где царују неправда, класна, расна и свака друга неравноправност, где су благодети цивилизације доступне само малобројној класи бруталних експлоататора. „Пионири“ су из броја у број, од странице до странице спроводили директиве КПЈ везане за уметничко стваралаштво, образовање и васпитање. Ако је „Борба“ била службено гласило Партије, онда „Пионири“ могу да се посматрају као неформално службено гласило Савеза пионира Југославије.

Са променама политике КПЈ крајем 1949, почетком 1950. године – напуштањем крутог директивног управљања уметничким стваралаштвом и просветом, одустајањем од насилне колективизације пољопривреде, увођењем самоуправљања у привредна предузећа и, најзад са политичким приближавањем ФНРЈ Сједињеним Државама – променили су се садржај и тон приказивања стварности у „Пионирима“. Објављени су прилог о српској средњовековној уметности и авантуристичке приповетке из англоамеричке књижевности; појавио се Паја Патак. Отклон од крутог социјалистичког реализма на страницама „Пионира“ је очигледан. Он јесте произашао из слободније друштвене климе у Југославији почетком педесетих година XX века, али будући да је либерализација била само израз тренутних политичких потреба КПЈ, „Пионири“ су својим разноликим прилозима и даље стриктно спроводили партијску политику на подручју образовања и васпитања деце. У том смислу, као што је буквар основни уџбеник помоћу кога деца уче прва слова, тако су и „Пионири“ остали својеврстан „буквар“, помоћу кога су најмлађи Југословени „учили социјализам“.

Summary

Ivan Hofman

The Role of the Magazine “Pioniri” in Upbringing and Education of Children in Yugoslavia 1944-1951

The magazine “Pioniri” (Pioneers) was published by the Central Committee of the United Alliance of the Anti-Fascist Youth of Serbia (USAOS), for school children in Yugoslavia and it carried out the guidelines of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) about the arts and education. The dominant themes were war and revolution, implementation of the first Five Year Plan, USSR as a role model and USA and the West as the world of evil. The reality was represented in Manichaeian manner: on one side there is a world of Good, which builds socialism, and on the other side is the rest. USSR was represented as the land of justice and equality, the leader in the fields of arts, education, science and technology, while the USA is the land of injustice, class, racial and all other inequalities, where the benefits of the civilisation are available to a small number of brutal exploiters.

Along with changes in CPY policy by the end of 1949 and the beginning of 1950, the contents and the tone of the representation of the reality in “Pioniri” magazine were changed. A text about Serbian medieval art and Anglo-American adventure stories were published. Donald Duck emerged. However, since the liberalization was only a reflex of CPY’s temporary political needs, “Pioniri” continued to strictly carry out party politics in the field of education of children.